

Verklighet och vision hos Michel Houellebecq

Jacob Carlsson, doktorand i franska

En kontroversiell författare

Den franske författaren Michel Houellebecq är känd för att göra skandal när hans romaner kommer ut. Det skedde i varje fall både 1998 med *Les Particules élémentaires* (*Elementarpartiklarna*) och 2001 med *Plateforme* (*Plattform*). Tidigare hade då redan en kortare roman, *Extension du domaine de la lutte* (*Konkurrens till döds*) kommit ut, år 1994 – dock utan att göra skandal, även om huvuddelen av hans idéer återfinns redan här. Förutom sina romaner har Houellebecq i Frankrike även utkommit med tre egenartade diktsamlingar och flera essäer, alla mer eller mindre i samma karaktäristiska stil som romanerna.

Varför har då Houellebecq gjort skandal? Ja, en första förklaring står helt klart att söka i de kontroversiella ämnen som han tar upp. *Elementarpartiklarna* målar till exempel upp ett framtidsscenario där en ny människoras skapas på genmanipulatorisk väg. Och i *Plattform* bygger huvudpersonerna upp ett företagsimperium baserat på sexturism. Som bakgrund till diskussionerna om Houellebecq skadar det heller inte att känna till den speciella stil- och genreblandning som präglar romanerna. I en intervju säger Houellebecq att han tycker att det är bra om läsaren inser att han som författare kan skriva ”vad som helst”. Och man finner i hans texter allt från invecklade vetenskapliga resonemang och metafysiska spekulationer till lyrisk högstämdhet, pornografi och sentimentala barndomsskildringar. Resultatet av denna blandning blir en ton som av Houellebecq själv beskrivits som klinisk-patetisk och som kännetecknas av tvära kast mellan analyserande, ofta ironisk, distans och nära medkännande med romanernas huvudpersoner. Denna ton försvårar tolkningen av texterna, eftersom den

lämnar läsaren i osäkerhet om vilken distans Houellebecq själv har till sina romanfigurer. Detta intryck förstärks av att huvudpersonerna samtliga är män i hans egen ålder och ofta heter Michel, precis som författaren själv. När romanhjältarna kommer med obekväma åsikter om till exempel genmanipulation, islam eller sexturism har därför dessa kommit att uppfattas ironiskt av vissa läsare, samtidigt som andra sett romanfigurerna som författarens språkrör. Det som slutligen fått skandalerna att eklatera är dock att Houellebecq själv, i samband med att hans romaner givits ut, kommit med provocerande och tvetydliga uttalanden liknande dem hans romanfigurer gör i romanerna.

Oavsett vad man tycker om Houellebecq visar de starka reaktionerna att han träffar ömma punkter i samhället. I ett ofta citerat uttalande ur en essä från 1991, *Rester vivant – méthode* (på svenska ungefär "Att hålla sig vid liv – en metod"), där Houellebecq utdelar råd till blivande poeter, säger han:

Varje samhälle har sina känsliga punkter, sina sår. Sätt fingret mot såret och tryck till, riktigt hårt. Gräv i de ämnen ingen vill höra talas om. Sök bakom den vackra fasaden. Uppehåll er vid sjukdom och död, vid det fula. Tala om livets slut, och om glömskan. Om avund, om likgiltighet, om besvikelse, om frånvaron av kärlek. Sänk er till det föraktliga, då kommer det ni säger att vara sant.

(Min översättning.)

Rester vivant publicerades alltså tre år innan Houellebecqs första roman kom ut, och man skulle kunna betrakta det som Houellebecq skrivit sedan dess som försök att omsätta dessa råd i praktiken och konstnärligt löpa linan ut. För den verklighet som Houellebecq beskriver i sina texter är verkligen mörk. Om man får tro hans romaner håller västvärlden på att gå under och alla mänskliga relationer har blivit omöjliga i en värld där allt är underkastat kampen om ekonomisk och sexuell status. Men Houellebecq försöker också att tänka sig vad som skulle kunna dölja sig i förlängningen av det moderna västerländska samhället. Parallellt med sin svarta realism försöker Houellebecq också vara visionär. Jag tänkte nu först presentera den mörka bild Houellebecq målar av vår moderna verklighet för att därefter komma in mer på hans mer visionära sida.

En föraktlig verklighet

Till grund för Houellebecqs romaner ligger en sociologisk – eller kanske snarare sociobiologisk – idé som kanske får sin tydligaste formulering i *Konkurrens till döds*. Berättaren i denna roman är en ensam och desillusionerad 30-årig datatekniker som känner sig alienerad i sitt arbete och är oförmögen att etablera nära, varaktiga relationer. Som alla Houellebecqs hjältar är han dock skarp intellektuellt. Han iakttar distanserat sina karriärstinna kollegers jakt efter status och sex och dissekerar tillvaron i långa utläggningar som kan föra tankarna till Dostojevskijs korta roman *Anteckningar från ett källarhål*. ”Jag tycker inte om den här världen. Jag tycker verkligen inte om den”, säger han, och fördjupar sig i långa analyser av sexualiteten, som han definierar som ”ett socialt hierarkiskt system”. I ett avsnitt där han talar med en kvinnlig psykolog säger han:

Jag har en känsla av att alla borde vara olyckliga. Ni förstår, vi lever i en sådan enkel värld. Det finns ett system baserat på makt, pengar och rädsla – ett tämligen manligt system, låt oss kalla det Mars, och det finns ett kvinnligt system baserat på förförelse och sex, låt oss kalla det Venus. Det är allt. Är det verkligen möjligt att leva i tron att det inte finns något annat? I likhet med realisterna i slutet av 1800-talet trodde Maupassant att det inte fanns något annat, och det drev honom in i galenskapen.

Analysen av sexualiteten tar sedan ytterligare skruv i *Elementarpartiklarna* där 68-generationen och den sexuella revolutionen blir utsatt för en våldsam satir. Allt som 60- och 70-talens vänsterrörelse lyckades åstadkomma var enligt denna roman att rasera familjen, ”den sista lilla ön av primitiv kommunism som fanns kvar i det liberala samhället”. Något som Houellebecq ständigt återkommer till är analogin mellan marknadsliberalism och sexuell frihet. Båda stammar enligt honom ur en individualism som med nödvändighet slår över i narcissistisk självhävdelse och som till sist resulterar i grymhet och sadism – enligt en ofta citerad idé som framförs i *Elementarpartiklarna* skulle till exempel ”nittioalets *serial killers* vara [de] naturliga ättlingar[na] till sextioalets *hippies*”.

Som framgår av citatet ovan och hänvisningen till Maupassant och det sena 1800-talets realister, är denna sociala misär dessutom kopplad till en mer filosofisk problematik. Om vi får tro berättaren i *Konkurrens till döds* är det inte bara den moderna individualismen som gör människor olyckliga, utan också frånvaron av en tro på att människan är "något annat" än sin sexualdrift. Houellebecq säger visserligen att han inte är troende, men det är tydligt att religionen är ett viktigt problem för honom. Hans romaner är fulla av citat och hänvisningar till Bibeln och gamla hinduistiska och buddhistiska texter. För att stå ut i den moderna, avförtrollade världen måste den moderna människan ljuga för sig själv, och den största lögnen är den att vägen till lycka går genom att placera människans eget begär på den plats som tidigare intogs av Gud och den gamla moralen. Houellebecq positionerar sig här mot Nietzsche men för Schopenhauer och dennes idéer om den onda livsviljan. Det har även påpekats att Houellebecq anknyter till en lång tradition av paulinskt färgad kristendom, liksom till klassiska franska moralister som Pascal och La Rochefoucault. En modern företeelse som Houellebecq kritiserar hårt är kanske föga förvånande reklamen, vars "Du skall begära" leder till ett förtyck av människorna som enligt Houellebecq inte står den gamla moralen efter.

Lite tillspetsat skulle man kunna säga, att vad Houellebecq gör i sin skildring av den moderna verkligheten, är att klä av den moderna människan hennes myter om att lyckan består i att tjäna mycket pengar och ha mycket sex. Abecassis, en amerikansk kritiker, har i lite mer teoretiska ordalag uttryckt det så här:

Houellebecq gör samma sak med det post-urbana begäret, som Flaubert gjorde med begäret hos en uttråkad och troskyldig hemmafru i landsorten [det vill säga Madame Bovary]. Och skandalen består just i denna punktering av begäret. För om vårt begär inte längre rättfärdigar vår existens, så har den moderna människans sista transcendentala grund dragits ut under hennes fötter.

(Min översättning.)

Vad som återstår efter denna manöver är en liten och långt ifrån genomsympatisk människa, som är rädd för att hamna längst ner i de sociala hierarkierna. Här någonstans finns kärnan av vad man kan anta att

Houellebecq menar när han säger att man blir sann när man sänker sig till det föraktliga eller kanske till det föraktade. Och det är nog också mot bakgrund av detta som Houellebecqs kliniskt-patetiska stil får sin mening. Vad som återstår för den moderna människan är att låta allt fler och mer utvecklade vetenskapliga discipliner kliniskt observera henne, och så den obegripliga känslan, det patetiska. Men någon fast grund ges inte under våra fötter – det vore att ljuga.

För berättaren i *Konkurrens till döds* är denna värld omöjlig att leva i, och romanen slutar med att han under en cykeltur på landet misslyckas med ett desperat försök att tycka om tillvaron:

Landskapet blir allt mjukare, vänligare, muntrare; det gör ont i huden. Jag befinner mig i avgrundens mitt. Min hud känns som en gräns, och yttervärlden vill krossa mig. Känslan av separation är total, hädanefter är jag fånge i mig själv. Den sublimesammansmältningen kommer inte att äga rum; målet med mitt liv är förfelat. Klockan är två på eftermiddagen.

Några tvetydiga visioner

Houellebecqs två följande romaner, *Elementarpartiklarna* och *Plattform*, överger visserligen inte den här mörka verklighetsbeskrivningen, men de försöker också tänka sig olika vägar ut ur denna problematik.

Den första öppning som prövas skulle vi kunna kalla den *sociologiska* visionen. Enkelt uttryckt består den i att försöka skapa ett samhälle där begäret är så reducerat som möjligt och njutningen så stor som möjligt. Tanken beskrivs först i en diskussion mellan de två halvbröderna Michel och Bruno i *Elementarpartiklarna*. Den som talar är Michel:

Hur kommer det sig att den svenska socialdemokratiska modellen aldrig lyckades besegra den liberala modellen? Varför har den aldrig upplevts på den sexuella tillfredsställelsens område? Därför att den metafysiska mutation som åstadkommit av den moderna vetenskapen [Michel åsyftar här den materialistiska världsbilden] för med sig individuation, fåfånga hat och begär. Begäret i sig är – till skillnad från njutningen – källa till lidande, hat och olycka. Det har alla filosofer vetat och lärt ut [...]. Utopisternas lösning – från Platon till

Huxley över Fourier – består i att släcka begäret och de lidanden som är knutna till det genom att organisera dess omedelbara tillfredsställelse. Vid motpolen finns det erotiserade och reklampräglade samhälle där vi lever nu [...].

Elementarpartiklarna är uppbyggd kring kontrasten mellan de båda halvbröderna. Michel är en världsfrånvärd och analytisk vetenskapsman medan den ständigt sexuellt frustrerade Bruno gör allt för att leva med i sin tid. Senare i romanen upplever dock Bruno några korta men intensiva lyckliga dagar på Cap d'Agde, en (också i verkligheten existerande) nudistby vid den franska Medelhavskusten. I ett pornografiskt kapitel skildras där hur Bruno och hans kvinna Christiane har sex med ”holländska sjuksköterskor och tyska affärsmän, alla välartade borgare, av typen från Skandinavien eller Benelux”. Utmärkande för denna plats är enligt Bruno att alla försöker tillfredsställa varandra så gott de förmår. Och det verkar som om Michels tankar om den svenska socialdemokratiska modellen har gjort intryck på Bruno för han beskriver sin vistelse vid Cap d'Agde just i dessa termer:

Kort sagt har vi att göra med en traditionell närmast ”snäll” badort, med den skillnaden att könslivets fröjder intar en central och allmänt godtagbar plats. Det är frestande att här tala om en ”socialdemokratisk” social atmosfär [...].

I *Plattform* skisseras som redan nämnts en i de flestas ögon betydlig mer tvivelaktig lösning på västerlandets sexuella nöd, nämligen sexturism i fatiga länder i tredje världen.

Den andra och kanske mest kända visionen i Houellebecqs romaner är den *tekniska* lösning på problemen som avslutar *Elementarpartiklarna*. Michel lyckas nämligen tillämpa sina insikter i kvantfysik inom genetikforskningen och öppnar på så sätt för möjligheten att skapa en ny människoras. Ett första exemplar av denna nya ras, som är odödlig och könlös, skapas år 2029, exakt tjugo år efter Michels död. Den nya rasen ersätter så småningom mänskligheten, men eftersom de nya människorna är asexuella sköts reproduktionen genom kloning. Alla individer blir därmed exakt likadana, vilket äntligen möjliggör den gamla drömmen om ett helt jäm-

likt samhälle. De verkar också som om de nya människorna är mer lika kvinnor än män – kvinnornas moraliska överlägsenhet över männen är ett tema som *Elementarpartiklarna* ständigt återkommer till. En sista kuriös detalj är att klonernas kroppar är helt täckta av vävnad av den typ som finns i klitoris och i ollonet. Detta för att möjliggöra ”nya, sånär osannolika erotiska upplevelser”.

Något som gör den här tekniska framtidsvisionen extra intressant är att den är intimt sammanflätad med något man skulle kunna kalla en *poetisk* vision. Att det blir så har för det första att göra med att Houellebecq spekulerar i om inte den nya fysiken skulle kunna komma att ändra vår på vår materialistiska världsbild. Orsaken till den moderna människans individualism – och alla olyckor som följt med den – skulle nämligen vara att den materialistiska världsbilden säger att världen består av avskilda, begränsade objekt, partiklar. Detta har gjort att människan kommit att uppfatta också sig själv som avskild och förstärkt idén om ett individuellt och unikt jag. Kvantfysiken däremot öppnar för en annan syn på världen och enligt Houellebecq därmed också på människan. Denna analogi mellan kvantfysikens upptäckter av hur världen fungerar på mikronivå och människornas värld på makronivå är förstås inte vetenskap. Men kanske är den inte mer metafysisk än till exempel den föreställning om ett självständigt jag som enligt Houellebecq har förstärkts av den klassiska fysikens mekaniska världsbild.

Men vilken är då kopplingen till poesin? Ja, som Houellebecq påpekar så är de teorier som kvantfysiken skapat mycket svåra att omformulera till vanligt språk, och en del fysiker har därför i sammanhanget fascinerats av det poetiska språket. Vad Houellebecq verkar tänka sig är alltså att det poetiska språket i någon mening skulle kunna fånga den nya värld som kanske döljer sig bakom kvantfysikens teorier. Det poetiska språket skulle därmed få ökad trovärdighet som beskrivning av verkligheten och kunna användas till att återupprätta en mänskligare värld. Till skillnad från det deprimerande slutet i *Konkurrens till döds* är därför det sista kapitlet i *Elementarpartiklarna* fullt poetiska bilder av en ljus värld där kärleken binder samman människorna, den nya klonade rasens värld.

Sist kan man fråga sig hur man ska tolka Houellebecqs visioner. Är det till exempel berättigat att kalla dem utopier? Är inte mänsklighetens för-

svinnande som ju skildras i *Elementarpartiklarna* snarare en dystopi? Och vad ska man säga om sexturismen i *Plattform*? Något svar på dessa frågor ska jag inte ge här. Men hur man till sist väljer att se på dem beror nog på hur man tolkar Houellebecqs många överdrifter och perspektivskiften. För visst har väl utopierna alla något bisarrt och överdrivet över sig, som gör dem svåra att helt ta på allvar. Som jag sa när jag diskuterade skandalerna kring Houellebecq presenteras dessutom alla visioner av berättare eller romanfigurer som man inte heller riktigt vet hur man ska förhålla sig till. Den allvetande berättaren i *Elementarpartiklarna* visar sig till exempel i slutet av boken vara en av den nya rasens kloner.

En annan aspekt som måste tas med i beräkningen är att Houellebecqs romaner vimlar av referenser och anspelningar på allt från litteraturens stora klassiker till modern populärlitteratur. I *Elementarpartiklarna* speglas till exempel romanens egen tvetydighet i ett avsnitt där Michel och Bruno diskuterar huruvida Huxleys välkända roman *Du sköna nya värld* är en dystopi eller en utopi. Samtidigt har *Elementarpartiklarna* en helt annan intressant relation till den tyska idealistiska filosofin genom Novalis roman *Heinrich von Ofterdingen* från år 1802, en roman som också den beskriver en ny poetisk tidsålder.